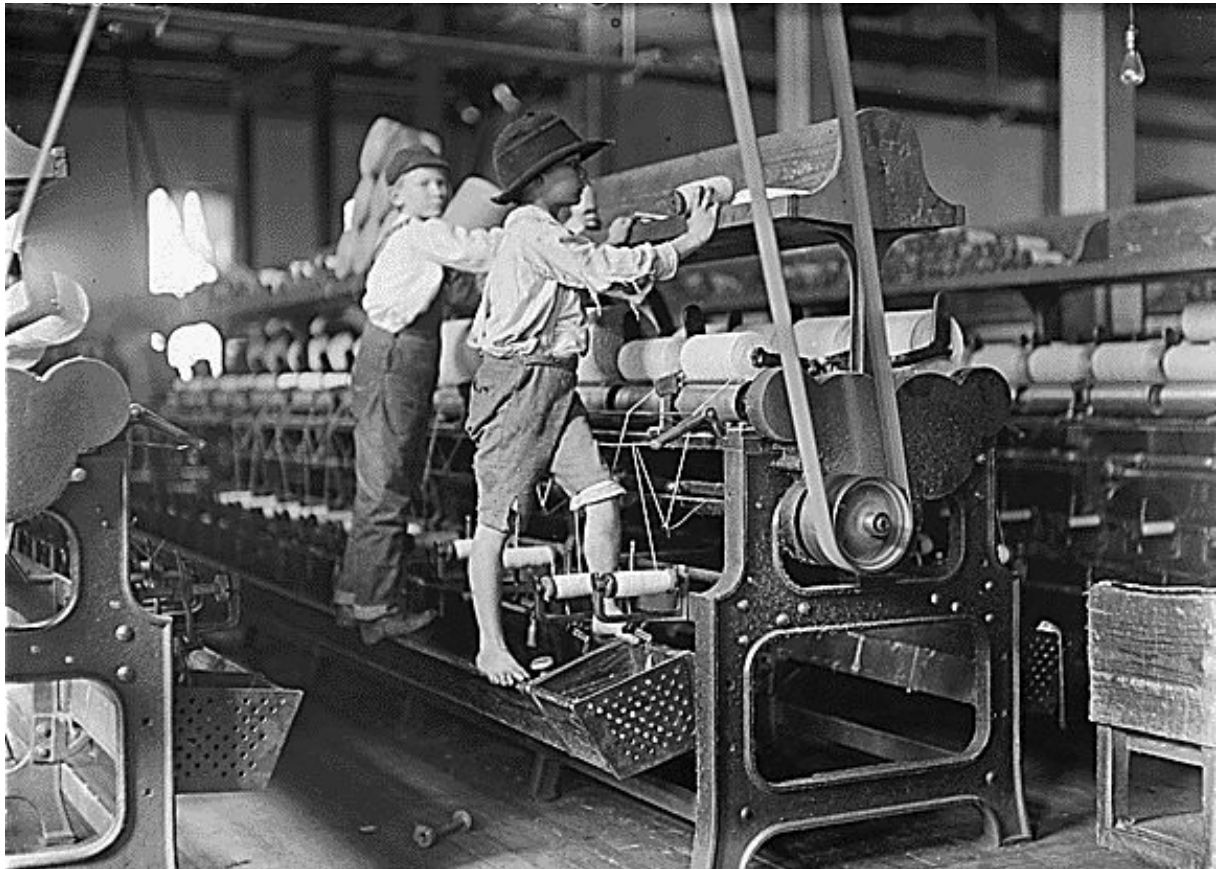

Kinderarbeid in de Twentse textiel

bron afbeelding: <http://kinderarbeid-door-de-eeuwen-heen.jouwweb.nl/kinderarbeid-in-nederland> (10 januari 2015)

Erik Doldersum

Studentnummer: 3593738

Datum: 29 januari 2015

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Kinderarbeid	5
Het archief van de firma C.T. Stork & Co.....	10
Analyse voorlopige conclusie.....	17
Betrouwbaarheid administratie	18
Vergelijking met de volkstellingen	20
De ondernemer C.T. Stork	25
Kinderwet van 1874.....	27
Conclusie	31
Literatuurlijst	33

Inleiding

In de loop van negentiende eeuw industrialiseerde Nederland. Deze industrialisatie kwam in Nederland in de beginjaren vooral op gang in de Twentse textielsector. De textielnijverheid was in deze streek van oudsher aanwezig maar deze werd versterkt door de afscheiding van België. Voor de export naar Indië werden na 1830 grote orders besteld in Twente, het middelpunt van textielindustrie in Nederland. Deze orders werden voor 1830 vooral in de Zuidelijke Nederlanden uitgezet.

Door de toenemende vraag naar textiel was een uitbreiding van de textielindustrie in Twente het gevolg. Met behulp van de productiemethoden die tot dan gebruikt werden kon men deze vraag in kwantitatieve en kwalitatieve zin niet aan. Door contacten vanuit diverse textielfamilies met Engeland werd daarom mechanisatie het toverwoord. In Engeland liep de textielindustrie met industrialiseren voor op het vaste land van Europa. De eerste fabrieken werden in Twente opgericht.¹

Met het oprichten van fabrieken veranderden ook de arbeidsomstandigheden. Hierdoor verplaatste het werk van de thuissituatie naar een centrale plek waar meerdere personen dezelfde arbeid uitvoerden. Door deze centralisatie van werk nam de afhankelijkheid van elkaar toe waardoor regels en arbeidstijden ingesteld werden. Om fabrieken economisch rendabel te krijgen werd er veel gebruik gemaakt van goedkope arbeidskracht zoals (jonge) kinderen. Ook het aantal gewerkte uren door kinderen en volwassenen, breidde fors uit om maximaal van de productiecapaciteit gebruik te kunnen maken.

Door het oprekken van arbeidstijden en de arbeid van kinderen in fabrieken ontstonden er veel misstanden. In de Tweede Kamer was in de jaren 1870 voldoende animo om hier iets tegen te gaan doen. In 1874 werd op initiatief van Samuel van Houten de eerste kindernetwet ingevoerd. Hierin werd het voor kinderen tot 12 jaar verboden om in fabrieken te werken. Een onderzoek naar de werking van de Kinderwet was slechts onder auspiciën van de Commissarissen des Konings uitgevoerd. Deze rapporten waren bovendien niet openbaar gemaakt zodat de Tweede Kamer deze kon

¹ Lex Heerma van Voss, Els Hiemstra-Kuperus, Elise van Nederveen Meerkerk 'The Netherlands', in: Lex Heerma van Voss, Els Hiemstra-Kuperus, Elise van Nederveen Meerkerk (ed.), *The Ashgate companion to the history of textile workers, 1650-2000* (Farnham 2010), 363-395, 378-381

inzien.² Pas na het instellen van de arbeidsinspectie in 1890 was sprake van regelmatig onderzoek naar de werking van arbeidswetgeving.

Vanwege aanhoudende misstanden werd in de jaren 1886 en 1887 een parlementaire enquête gehouden 'naar de toestanden in fabrieken en werkplaatsen'. Een belangrijke vraag bij deze enquête was de werking van de Kinderwet van 1874. Naar aanleiding van deze enquête werd in 1890 de eerste arbeidswet ingevoerd.³ Deze wet regelde het aantal arbeidsuren per dag voor vrouwen en kinderen tussen 12 en 16 jaar oud. Hierin werden de arbeidsuren voor deze groepen op maximaal elf uur per dag gesteld en het verbod op kinderarbeid bepaald.

Onderzoek naar kinderarbeid en de invloed van de Kinderwet van 1874 is sinds Brugmans dit in 1925 heeft vormgegeven nauwelijks meer gedaan.⁴ Bij dit onderzoek werd vooral de situatie tot 1870 beoordeeld en was de invloed van de Kinderwet van 1874 slechts een bijzaak. Pas in 2014 is er weer een onderzoek gedaan waarbij de effecten van de Kinderwet werden onderzocht. Dit onderzoek van Cor Smit richtte zich echter specifiek op de situatie in Leiden.⁵ Veel literatuur over de Kinderwet van 1874 is verschenen als artikel. Veelal is de Kinderwet onderdeel van literatuur over kinderarbeid in het algemeen. Schenkenveld⁶ en Vleggeert⁷ hebben boeken geschreven over de totstandkoming van de Kinderwet van 1874. Hierin is het effect van de wet echter niet onderzocht. Het zelfde gold voor Postma die vooral onderzoek heeft gedaan naar de pogingen om de wet van 1874 gewijzigd te krijgen. Postma heeft overigens wel een aantal omissies in de Kinderwet van 1874 behandeld maar dan vooral vanuit juridisch oogpunt.⁸ Omdat naar de invloed van de Kinderwet slechts beperkt empirisch

² A. Postma, *De mislukte pogingen tussen 1874 en 1889 tot verbetering en uitbreiding van de kindwet-Van Houten* (Deventer 1977), 70.

³ 'Parlementaire enquête naar de toestand in fabrieken en werkplaatsen', http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxw9/parlementaire_enquete_naar_de_toestand (10 januari 2015).

⁴ Cor Smit, *De Leidse fabriekskinderen: Kinderarbeid, industrialisatie en samenleving in een Hollandse stad, 1800-1914* (Leiden 2014), 29-31.

⁵ Zie: Cor Smit, *De Leidse fabriekskinderen: Kinderarbeid, industrialisatie en samenleving in een Hollandse stad, 1800-1914* (Leiden 2014).

⁶ Willemien Schenkeveld, *Het kindwetje van Van Houten: sociale wetgeving in de negentiende eeuw* (Hilversum 2003).

⁷ J.C. Vleggeert, *Kinderarbeid in Nederland 1500-1874: van berusting tot beperking* (Assen 1964).

⁸ Postma, *De mislukte pogingen tussen 1874 en 1889 tot verbetering en uitbreiding van de kindwet-Van Houten*.

onderzoek is gedaan, is in dit artikel de werking van deze wet onderwerp van onderzoek.

In dit artikel ga ik na wat de invloed van de Kinderwet in de praktijk geweest is. De vraag die ik hiermee probeer te beantwoorden is: in hoeverre verdween door de kinderwet van 1874 kinderarbeid uit de textiel fabrieken in Twente? Deze vraag ga ik beantwoorden door een onderzoek in het bedrijfsarchief van de firma C.T. Stork & Co te Hengelo. In dit archief zit de personeelsadministratie vanaf de oprichting van de fabriek. Door een onderzoek naar leeftijd bij indiensttreding van het personeel probeer ik na te gaan of er sprake was van kinderarbeid tot 1874 en in de periode erna. De administratie van Stork is geselecteerd na globaal onderzoek bij de diverse bewaarde bedrijfsadministraties uit de Twentse textielindustrie in negentiende eeuw. Daarbij is vooral gekeken naar geschikt materiaal voor de beantwoording van de hoofdvraag. Uit de administratie van Stork is een selectie gemaakt voor verder onderzoek.

In dit artikel zal als eerste door middel van een korte literatuurstudie de praktijk van kinderarbeid in Nederland en het ontstaan van de kinderwet beschreven worden. Daarna volgt een korte literatuurstudie over de uitwerking van deze wetgeving in de praktijk. Hierna zal de casestudy bij de firma Stork worden beschreven, zowel qua methodiek als qua inhoud.

De onderzoeksresultaten zal ik uiteindelijk gaan vergelijken met landelijke cijfers uit de Volkstellingen. Daarbij zullen de verschillende resultaten op betrouwbaarheid getoetst worden. Hierna zullen ook de ondernemer Stork en de Kinderwet van 1874 op hun merites beoordeeld worden om hiermee de resultaten van het onderzoek te beoordelen. Uiteindelijk zal dit uitmonden in een conclusie waarin de hoofdvraag van het onderzoek beantwoord zal worden.

Kinderarbeid

Om het verschijnsel kinderarbeid te kunnen duiden zal in eerste instantie bepaald moeten worden wat dit begrip precies inhoudt. Kinderarbeid gaat over arbeid die verricht wordt door kinderen. Hierbij moet bepaald worden wanneer er sprake is van arbeid en wanneer er sprake is van kinderen. Over beide begrippen zijn veel discussies gehouden zonder dat er sprake is van een eenduidige definitie.⁹

Kinderen kunnen op verschillende wijzen gedefinieerd worden. Er kan naar de wettelijke norm gekeken worden voor meerderjarigheid. Alle niet-meerderjarigen zijn daarbij per definitie kinderen. Ook kan de lichamelijke groei of de groei van de hersenen als norm gehanteerd worden voor het bepalen van het kind-zijn. Rond de zestien jaar zijn de meeste mensen lichamelijk volgroeid en dus volgens deze norm volwassen. Onderzoek heeft echter aangetoond dat de hersenen pas rond het vijftiengste levensjaar volgroeid zijn en dit is weer een afwijking op voorgaande norm. In het verleden werden ook verschillende maatstaven gebruikt voor het volwassen worden van mensen. Hierbij kan gedacht worden aan de huwbare leeftijd maar bijvoorbeeld ook de leeftijd die benodigd was voor het uitoefenen van politieke functies. Daarnaast werd in de totstandkoming van wetgeving met betrekking tot kinderarbeid een aantal verschillende leeftijden gehanteerd. In de Kinderwet van 1874 was twaalf jaar de grens. Deze grens werd later echter geleidelijk verhoogd naar zestien jaar. Ook in de geschiedschrijving en onderzoeken werden diverse grenzen gehanteerd zoals twaalf, veertien, zestien of zelfs eenentwintig jaar oud.¹⁰

Over arbeid kan eenzelfde discussie gehouden worden. Veel kinderen hebben momenteel een bijbaan naast de scholing die zij volgen. Dit wordt over het algemeen niet gezien als kinderarbeid. Een onderscheid dat wordt en werd gemaakt is die tussen schadelijke en onschadelijke kinderarbeid. Soms spreekt men zelfs van heilzaam kinderwerk.¹¹ Toch is ook dit onderscheid voor discussie vatbaar. Een ander onderscheid is de economische betekenis van de arbeid die wordt verricht door de kinderen. Sommige definities gaan uit van arbeid waar direct loon voor ontvangen

⁹ Zie bijvoorbeeld: Cor Smit, *De Leidse fabriekskinderen: Kinderarbeid, industrialisatie en samenleving in een Hollandse stad, 1800-1914* (Leiden 2014), 41-44.

¹⁰ Smit, *De Leidse fabriekskinderen*, 41-48.

¹¹ *Ibidem*, 49.

wordt. Maar met deze definities wordt werk dat binnen een familie gedaan wordt met het oog op productie voor derden buiten beschouwing gelaten als kinderarbeid.¹²

In dit artikel wordt de definitie gehanteerd zoals deze door Cor Smit gebruikt is in zijn proefschrift over kinderarbeid in de Leidse industrie, namelijk dat kinderarbeid wordt gedefinieerd als 'mensen jonger dan zestien jaar goederen of diensten produceren die niet of niet uitsluitend worden geconsumeerd door het kind zelf of het huishouden waartoe dit behoort, maar al dan niet tegen betaling bestemd zijn voor derden'.¹³

In tegenstelling tot het heden was tot de twintigste eeuw kinderarbeid een normaal verschijnsel in Nederland. Pas in het begin van de negentiende eeuw werden de eerste maatregelen genomen om de kinderarbeid te beperken. Dit waren beperkte en vaak plaatselijke maatregelen zodat deze slechts weinig en vaak tijdelijk invloed hadden. Andere maatregelen gingen hier direct tegenin zoals bijvoorbeeld het koninklijk besluit waarin het ministerie van Binnenlandse Zaken werd gemachtigd om personeel te contracteren onder vondelingen en wezen.¹⁴

Vanaf de jaren 1830 begon de roep vanuit de onderwijswereld te komen om maatregelen tegen kinderarbeid. In eerste instantie werd dit vooral gedaan om het onderwijs te bevorderen. De Gedeputeerde Staten van Overijssel stelden in 1835 een onderzoek in. Naar aanleiding van dit onderzoek verzocht de minister van Binnenlandse Zaken om informatie bij de gouverneur van Overijssel waaruit de conclusie voortkwam dat 'bescherming van jeugdige kinderen en beter onderwijs noodzakelijk waren'.¹⁵ Dit was echter nog geen algemene tendens.¹⁶

In de jaren 1840 liet de overheid diverse onderzoeken doen naar kinderarbeid. De mogelijkheid tot ingrijpen door de overheid werd niet door iedereen positief ontvangen. Door de heersende armoede werd kinderarbeid als een aanvulling op het gezinsinkomen van velen gezien. Daarnaast was een algemeen heersend beeld dat armoede was ontstaan door zonde en er geen recht bestond op geluk.¹⁷ Na de opkomst van de industrie werd kinderarbeid nog verder geïntensiveerd. Sommige taken konden

¹² Ibidem, 49-54.

¹³ Ibidem, 54.

¹⁴ Vleggeert, *Kinderarbeid in Nederland 1500-1874*, 27.

¹⁵ Ibidem, 35-36.

¹⁶ Ibidem, 38.

¹⁷ Ibidem, 49.

namelijk beter door kinderen worden uitgevoerd en zij waren over het algemeen goedkoper dan volwassen arbeidskrachten.

De geluiden tegen kinderarbeid werden steeds sterker. De schrijver Jacobus Johannes Cremer begon te protesteren tegen kinderarbeid nadat hij een Leidse textiel fabriek had bezocht. Hij deed dat door een toespraak voor een aantal kamerleden en diverse redevoeringen door het land heen. De tekst van zijn toespraak werd later uitgegeven en door hem verzonden aan Thorbecke, de toenmalige minister-president.¹⁸

Mede door de toespraak van Cremer werd in 1863 een staatscommissie ingesteld om kinderarbeid te onderzoeken.¹⁹ Aan deze commissie werden diverse brieven en verzoekschriften gericht in relatie tot kinderarbeid.²⁰ De commissie concludeerde in 1869 in haar eindverslag dat een regeling om kinderarbeid te verbieden niet zou gaan werken. Volgens de commissie was de enige werkbare oplossing tegen kinderarbeid de schoolplicht.²¹ Ondanks het rapport en de toch alarmerende gegevens die eruit naar voren kwamen, bleef de belangstelling vanuit het parlement gering. Ook de belangstelling vanuit andere hoeken van de samenleving bleef zeer beperkt. Het tegengaan van kinderarbeid was gekoppeld aan allerlei sociale problemen waardoor het treffen van maatregelen hiertegen een grote maatschappelijke verandering zou betekenen. Deze vervlechting van problemen stond een eenvoudige oplossing van het probleem kinderarbeid ernstig in de weg.²²

In 1870 werd het Comité ter bespreking der Sociale Quaestie opgericht. Dit comité hield zich bezig met verschillende sociale kwesties. Bij de eerste vergadering op 20 november 1870 was ook Samuel van Houten te gast, de latere initiatiefnemer van de eerste kindwet. De oprichting van dit comité gaf de groeiende belangstelling voor arbeidsomstandigheden van volwassenen en kinderen weer.²³ Dit bleek des te meer door de belangstelling voor deze kwesties vanuit kerkelijke hoek. Abraham Kuyper begon zich ook in het debat te mengen door de publicatie van enkele geschriften van zijn hand.²⁴

¹⁸ Henk Eijssens, 'Cremer, Jacobus Johannes' (versie 5 februari 2003), <http://socialhistory.org/bwsa/biografie/cremer> (29 november 2014).

¹⁹ Vleggeert, *Kinderarbeid in Nederland 1500-1874*, 78.

²⁰ Ibidem, 79-88.

²¹ Ibidem, 89.

²² Ibidem, 102.

²³ Ibidem, 103.

²⁴ Ibidem, 108.

Vanuit de regering kwam er echter geen initiatief ondanks de groeiende belangstelling voor het probleem van kinderarbeid. Minister Thorbecke zag de noodzaak van ingrijpen niet in. Bij de beraadslagingen over de staatsbegroting van 1872 probeerde Samuel van Houten ingrijpen door de overheid op de agenda te zetten maar hij kreeg zowel van uit de Tweede Kamer als van uit de regering geen bijval.²⁵

Vanuit de regering werd duidelijk gemaakt dat zij geen initiatief namen om maatregelen tegen kinderarbeid te treffen. Hierop maakte Samuel van Houten gebruik van het initiatiefrecht van de Tweede Kamer door een wetsvoorstel in te dienen. In dit voorstel werd het verboden kinderen beneden de twaalf jaar in dienst te nemen waarbij het gemeentelijk gezag een uitzondering kon maken voor jongens tussen de tien en twaalf jaar oud. Daarnaast gaf het voorstel gemeenteraden de bevoegdheid om de leerplicht op te leggen aan kinderen van acht tot en met twaalf jaar oud.²⁶ Naar aanleiding van het verslag van de Commissie van Rapporteurs paste Van Houten zijn wetsvoorstel aan. Door deze aanpassing kwamen meer mogelijkheden om kinderen onder de twaalf jaar toch te laten werken. Dit aangepaste voorstel werd uiteindelijk in het parlement behandeld. Voor de parlementaire behandeling kwamen er veel buitenparlementaire reacties binnen op het voorstel. Dit waren zowel steunbetuigingen als kritieken op het voorstel. De kritiek was zowel dat het voorstel niet ver genoeg ging als dat het voorstel te ver ging.²⁷

Tijdens de parlementaire behandeling werd duidelijk dat veel liberalen inzagen dat een wettelijke regeling voor arbeiders meer zou betekenen dan zelfregulering van arbeid. Toch waren er wel bezwaren tegen het voorstel. Enkele kamerleden vonden dat er een inspectie moest worden ingesteld om de controle uit te voeren. Daarnaast vonden sommige parlamentsleden het voorstel niet ver genoeg gaan. Tijdens de behandeling van het voorstel werd ook duidelijk dat Van Houten geen steun had voor de bepalingen over de leerplicht die in het voorstel waren opgenomen. Alle verwijzingen naar onderwijs dan wel leerplicht werden uiteindelijk uit de wet gehaald. Zodoende werd een fors aangepaste versie van het oorspronkelijke voorstel aangenomen door de Tweede Kamer. In de aangenomen wet zaten beduidend meer mogelijkheden om kinderen aan het werk te houden dan in het oorspronkelijke voorstel met daarbij wet een

²⁵ Ibidem, 109-112.

²⁶ Ibidem, 122-124.

²⁷ Ibidem, 148-166.

overgangsregeling waardoor in 1874 de grens op 10 jaar lag en in 1875 op 11 jaar. Het werk in fabrieken en mijnen was echter wel fors ingeperkt.²⁸

Bij de werking van de wet werden kort na invoering al vraagtekens gesteld. In het eerste jaar na invoering verschenen in het parlement al berichten over misbruik van de wet.²⁹ Door het Ministerie van Justitie was in 1874 een onderzoek ingesteld naar de werking van de wet. Hiervan is slechts een nota bewaard gebleven die gebaseerd was op dit onderzoek. In deze nota werden slechts een aantal algemene conclusies weergegeven met daarbij de opmerking dat het onderzoek 'te onvolledig en te weinig betrouwbaar' was.³⁰ Een verder onderzoek naar de werking van deze wet heeft vanuit de overheid tot 1886 niet plaatsgevonden. Mede om de werking van de Kinderwet van 1874 te onderzoeken werd daarom in 1886 het initiatief genomen tot een parlementaire enquête.³¹ Hieruit kwamen diverse wantoestanden naar voren en daaruit werd de conclusie getrokken dat de wetgeving niet voldeed. De wetgeving van 1889 was het gevolg maar pas in 1901 kon met de invoering van de eerste Leerplichtwet kinderarbeid effectief worden bestreden.³²

De wijzigingen die na indiening van het initiatiefvoorstel, het ontbreken van een controlerende instantie en de parlementaire enquête van 1886 geven de indruk dat de Kinderwet van 1874 niet gewerkt heeft. Indien dit het geval was zou dit moeten blijken uit de gegevens van de firma C.T. Stork & Co. In dit geval zou het (relatieve) aantal werknemers jonger dan 12 jaar in de jaren voor en na 1874 op een vergelijkbaar niveau moeten zitten. Dit wil echter niet zonder meer zeggen dat de wet van 1874 geen effecten op kinderarbeid had. Wat het effect van de Kinderwet op kinderarbeid was, is het onderwerp in het vervolg van dit artikel.

²⁸ Ibidem, 166-169.

²⁹ Postma, *De mislukte pogingen tussen 1874 en 1889 tot verbetering en uitbreiding van de kindernet-Van Houten*, 19.

³⁰ Ibidem, 21-22.

³¹ 'Parlementaire enquête naar de toestand in fabrieken en werkplaatsen', http://www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxw9/parlementaire_enquete_naar_de_toestand (10 januari 2015).

³² Smit, *De Leidse fabriekskinderen*, 483.

Het archief van de firma C.T. Stork & Co.

In 1874 werd de eerste wetgeving ingevoerd om kinderarbeid te beperken. Deze wetgeving richtte zich vooral op de industrie: landarbeid en werk aan huis hiervan werd uitgezonderd. Om na te gaan of kinderarbeid daadwerkelijk verminderde is een onderzoek binnen de industrie in het algemeen nodig. De textielnijverheid in Twente was één van de eerste sectoren die industrialiseerde. Door deze industrialisatie waren er veel kinderen in fabrieken aan het werk. In de diverse personeelsadministraties van deze fabrieken is mogelijk te achterhalen welke werknemers in de jaren 1860 tot de jaren 1890 in dienst waren. Diverse archieven van Twentse textielbedrijven zijn aanwezig bij het Historisch Centrum Overijssel. Hier zijn diverse administraties doorgenomen om te achterhalen welke personeelsinformatie in de dossiers aanwezig is. Het gaat om de archieven van onder andere de firma's Van Heek, Salomonson, Ten Cate en Blijdenstein. Over de genoemde periode zijn veel loonstaten en andere administratieve bescheiden aanwezig. Een personeelsadministratie zoals heden ten dage wordt bijgehouden is niet beschikbaar. Van de firma C.T. Stork & Co. zijn gegevens gevonden waarin vermeld staat wanneer men in dienst getreden is en wat de geboortedatum is. Op basis van deze gegevens kan de leeftijd bij indiensttreding berekend worden en hierdoor worden nagegaan of betreffende personen de leeftijd van twaalf jaar reeds bereikt hadden.

In het archief van textielbedrijf C.T. Stork & Co. zitten diverse stukken met betrekking tot de administratie van het bedrijf. De personeelsgegevens bestaan met name uit de lijsten met namen van het personeel. Daarnaast zijn er ook gegevens over de directie en aandeelhouders en gegevens over de instelling van diverse personele voorzieningen zoals een pensioenfonds.

Gebruik is gemaakt van de verschillende lijsten met namen van het personeel in de jaren vanaf 1852. Dit zijn de archiefstukken nummer 75 Lijst met namen, geboortedatum en -plaats en datum in-dienst- en uitdiensttreding van het vaste, mannelijke personeel, 1852 - 1949, nummer 76 Lijst met namen, geboortedatum en datum indienst- en uitdiensttreding van het mannelijk personeel (weekloners), 1852 – 1916 en nummer 80 Lijst met namen, geboortedatum en -plaats en datum indienst- en

uitdiensttreding van het vaste vrouwelijke personeel, 1869-1928.³³ In deze lijsten staan van het personeel de naam, voornamen, geboortedatum, datum indiensttreding en datum uitdiensttreding. In deze lijsten is onderscheid gemaakt tussen vast mannelijk personeel, mannelijk personeel weekloners en vrouwelijk personeel. Voor alle drie zijn afzonderlijke lijsten opgemaakt. Van sommige personeelsleden mist de datum indiensttreding. Voor andere personeelsleden is soms slechts het jaar of de maand met het jaar van indiensttreding bekend. Bij de datum uitdiensttreding zijn ook niet alle datums bekend. Hier gaat het echter maar om een enkeling. De geboortedatums zijn wel compleet.

Met behulp van de data kan de leeftijd van de verschillende werknemers bij indiensttreding berekend worden. Hiermee kan worden nagegaan of er sprake is kinderen die jonger zijn twaalf jaar oud. Hierbij moet eveneens worden vastgesteld of de indiensttreding van de betreffende personen voor of na de inwerkingtreding van de Kinderwet van 1874 heeft plaatsgevonden.

In het onderzoek zijn de personeelsleden opgenomen die in dienst zijn getreden in de periode tot 1 januari 1891. Hiermee is de periode tot 1874 en een ruime periode daarna bekeken zodat de invloed van de Kinderwet van 1874 nagegaan kan worden. Eveneens kan hiermee nagegaan worden of de arbeidswet van 1890 nog enige invloed had. Voor een uitgebreid onderzoek naar de invloed van de arbeidswet van 1890 zou een grotere periodisering plaats moeten vinden. De invloed van de wet uit 1890 is echter niet de hoofdvraag van dit onderzoek. In het licht hier van is de periodisering niet onnodig lang gemaakt.

De eerste stap van het onderzoek was het materiaal omzetten naar Excel zodat de gegevens geanalyseerd konden worden. Na het overzetten zijn gegevens die niet in de analyse mee genomen konden worden weggegelaten of bewerkt zodat deze alsnog meegenomen zijn. Hierbij gaat het om het ontbreken van datums of het onvolledig zijn ervan.

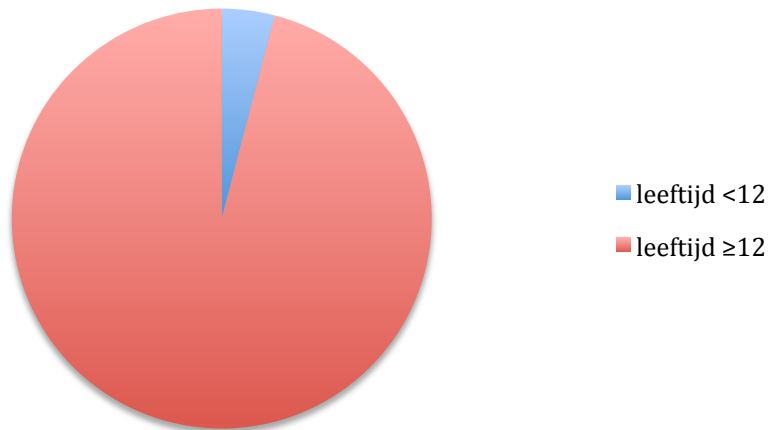
Voor het analyseren van de gegevens zijn de datums van indiensttreding van de personen waarvan de datum indiensttreding niet bekend is maar wel het jaar ervan, op 1 januari van dat jaar gezet. Van de personen waarvan naast het jaar van indiensttreding ook een maand daarvan bekend is maar geen dag ervan zijn de datums van

³³ Historisch Centrum Overijssel: 0167.7 Koninklijke Weefgoederenfabriek C.T. Stork, Textielabriek Bengalen en C.T. Stork & Co. Chemische Industrie te Hengelo.

indiensttreding op de eerste van de betreffende maand gezet. De personen waarvan niets bekend is over de indiensttreding of geen geboortedatum aanwezig is, zijn weggelaten bij de analyse. Omdat de verschillende data in Excel geanalyseerd zijn, zijn verschillende datums niet van elkaar af te trekken. Excel herkent namelijk geen datums van voor 1 januari 1900. Om deze reden zijn de verschillende datums uit elkaar getrokken in drie kolommen, namelijk kolommen voor dag, maand en jaar. Op deze wijze valt hiermee te rekenen. De leeftijd is berekend door de jaartallen, maanden en dagen van geboorte af te trekken van de jaren, maanden en dagen van indiensttreding. De uitkomsten van de som van de verschillende kolommen zijn bij elkaar opgeteld, waarbij de maanden door twaalf en de dagen door 365 gedeeld zijn. De uitkomst van deze som is de leeftijd van de betreffende persoon bij indiensttreding.

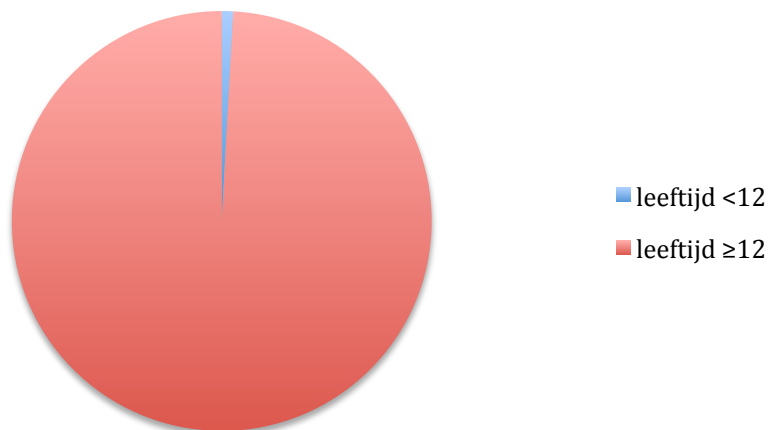
In de selectie zitten 400 vrouwen en 1.462 mannen waarbij deze laatste groep gesplitst kan worden in 742 mannen met een vaste aanstelling en 720 mannen die als weekloner zijn aangemerkt. Het onderscheid bij de mannen is vermoedelijk met name van belang voor de betaling van de lonen gezien de looptijd van de dienstverbanden van veel van de als weekloner aangemerkte mannen. Van de 1.862 personen die in de selectie zitten zijn er 1.600 in 1874 of later in dienst getreden. Van 246 personen heeft de indiensttreding voor 1874 plaats gevonden en van 16 personen is de datum van indiensttreding geheel onbekend en dus zelfs geen jaartal. Van deze laatste groep is het niet mogelijk om de leeftijd bij indiensttreding te bepalen. Deze groep wordt, zoals hierboven beschreven, tijdens dit onderzoek verder buiten beschouwing gelaten. Hiermee komt het totaal van de onderzochte groep uit op 1.846 personen bestaande uit 389 vrouwen, 738 mannen met een vaste aanstelling en 719 mannelijke weekloners.

In dienst voor 1874

Zoals uit de bovenstaande grafiek blijkt was van de personen die voor 1874 in dienst zijn getreden 4,1% jonger dan 12 jaar oud. Dit werd voornamelijk veroorzaakt door de hoge aantal jonge vrouwelijke werknemers aangezien dit percentage bij de beide groepen mannen onder de 1% lag.

In dienst na 1874

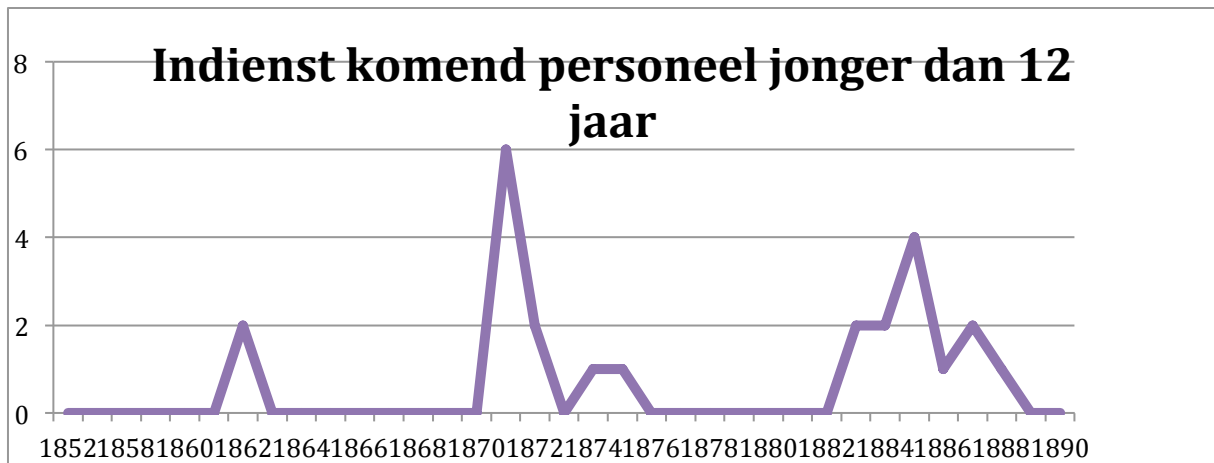
Zoals blijkt uit de tweede grafiek lag bij de personen die in 1874 en later in dienst kwamen het percentage wat onder de twaalf jaar oud was bij indiensttreding onder de 1% van het totaal. Ook hier ligt het percentage bij de vrouwen hoger dan bij de mannen maar toch aanzienlijk lager dan voor 1874. Bij de groep onder de twaalf jaar van 1874 en verder is de datum van de meesten echter wel aangepast om hiermee te kunnen rekenen. Als er beter naar de datums van indiensttreding van de betreffende 14 individuen gekeken wordt, kan het beeld veranderen. Van 2 personen is de datum niet bewerkt. Deze kwamen echter 3 respectievelijk 2 dagen voor hun twaalfde verjaardag in

dienst. Van de overige 12 zou van 10 personen bij een indiensttreding later in de maand dan wel in het jaar (afhankelijk van de bewerking) de leeftijd van 12 jaar niet onderschreden worden. De 2 personen die wel onder de 12 jaar in dienst getreden zouden zijn, zouden onder het overgangsregime van 1874 en 1875 zijn gevallen.³⁴ Als er op deze wijze naar gekeken wordt was er na 1874 er dus nauwelijks meer sprake van kinderarbeid in de fabriek van C.T. Stork & Co. volgens de Kinderwet van 1874. Dit wordt duidelijker in de volgende grafiek. Hierbij is de datum van indiensttreding niet bewerkt naar de eerste van de maand of het jaar maar juist naar laatst mogelijke datum van de maand of het jaar. Het aantal personen onder de twaalf komt nu slechts op vijf uit.

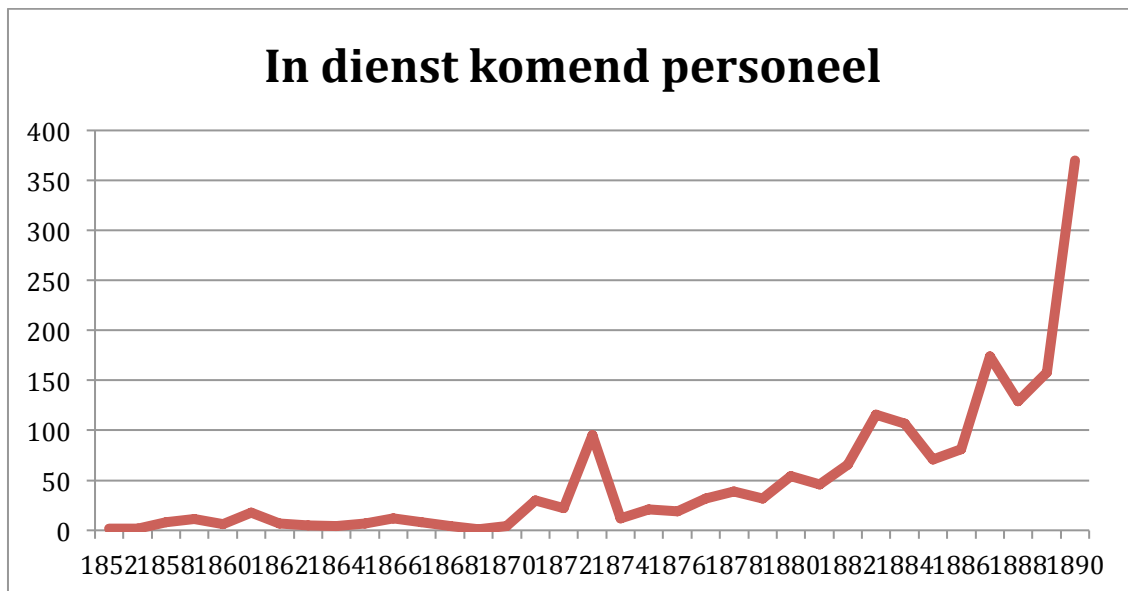

De in dienst komende personeelsleden die jonger dan 12 jaar oud zijn kunnen ook geplaatst worden ten opzichte van het jaar van indiensttreding. Hiermee wordt het verloop van de kinderen die in dienst komen weergegeven. In de onderstaande grafiek wordt dit weergegeven.

³⁴ Bij de invoering van de Kinderwet van 1874 was een overgangsregime van toepassing. Dit hield in dat voor 1874 de grens op 10 jaar werd gesteld en in 1875 de grens 11 jaar was. Pas van 1876 en verder was de grens voor kinderarbeid zoals in de wet bedoeld, op 12 jaar gesteld.

Uit de grafiek blijkt dat in de meeste jaren geen kinderen jonger dan twaalf jaar oud in dienst worden genomen. Er ligt een piek van aanname van jonge kinderen net voor 1874. Bij het lezen van deze grafiek moeten de opmerkingen die eerder geplaatst zijn over de berekening van de leeftijd van de kinderen die na 1874 in dienst zijn gekomen wel worden meegenomen. Uit onderstaande grafiek blijkt dat de piek voor 1874 vergelijkbaar is met de aanname van het totale personeel. Ook hierin zit een piek net voor 1874. De aanname van jonge kinderen in de periode net voor invoering van de Kinderwet van 1874 hield daarmee gelijke tred met de totale aanname van personeel. Dit wil echter niet zonder meer zeggen dat de wet van 1874 geen matigende effecten op kinderarbeid had..

Uit de bovenstaande gegevensanalyse kan de conclusie worden getrokken dat de firma C.T. Stork & Co. zich vermoedelijk aan de wet hield zoals die in 1874 werd ingesteld. Tot 1874 was er sprake van kinderarbeid maar na 1874 was hiervan, althans volgens de personeelsadministratie, geen sprake meer. Als deze fabriek representatief

was voor de gehele Twentse textielindustrie in de tweede helft van de negentiende eeuw zou er geen sprake meer moeten zijn van kinderarbeid volgens de Kinderwet van 1874, in de Twentse textielindustrie na 1874. Of deze conclusie zo gesteld kan worden, wordt in het volgende hoofdstuk verder uitgediept.

Analyse voorlopige conclusie

De voorlopige conclusie uit de data-analyse van Stork kan luiden dat er na 1874 geen sprake meer was van kinderarbeid in de Twentse textielindustrie. Hierop valt echter wel een hoop op aan te merken. Het eerste argument is dat Stork een uitzondering zou kunnen zijn in de Twentse industrie en de Nederlandse industrie als geheel. Binnen andere fabrieken kan er wel degelijk sprake zijn geweest van kinderarbeid na 1874. Een tweede argument is dat de administratie van Stork niet overeen hoeft te komen met de werkelijkheid. Het gaat hier om de betrouwbaarheid van deze administratie. Als kinderarbeid wettelijk verboden is zal men dit niet graag laten zien aan de instanties. De administratie zal een van de eerste zaken zijn waar naar gekeken gaat worden. Een derde argument is de opzet van de wet zelf. Hierin zitten een aantal zaken verwerkt waarbij het de vraag is of deze kinderarbeid voorkwamen zoals de leeftijdsgrens van 12 jaar, de controlerende instantie, de uitzonderingen die er in de wet zitten en de overgangsregelingen waardoor de eerste jaren de leeftijdsgrens nog onder de 12 jaar lag.³⁵ Door een vergelijking te maken met de volkstellingen van 1859 en 1889 waarin cijfers over beroepen en leeftijden staan probeer ik de genoemde bezwaren te beoordelen. Daarnaast wordt door middel van algemene literatuur nagegaan hoe de ondernemer Stork bekend stond en wordt er verder ingegaan op de opzet van de Kinderwet van 1874.

³⁵ Zie bijvoorbeeld: Postma, *De mislukte pogingen tussen 1874 en 1889 tot verbetering en uitbreiding van de kindernet-Van Houten*, 14-15.

Betrouwbaarheid administratie

Zoals al aangegeven is het de vraag hoe groot de betrouwbaarheid van de administratie van Stork zelf is. Volgens de Kinderwet van 1874 mochten kinderen onder de twaalf jaar oud niet meer in fabrieken werken. De uitvoering van de controle op naleving van de Kinderwet, zou vermoedelijk voor een groot deel via de administratie zijn verlopen door deze te vergelijken met het personeel wat in de onderneming aangetroffen werd. De administratie werd en wordt veelal als basis gebruikt voor verdere controle. Om te voorkomen dat er verdere controles werden uitgevoerd was het voor een ondernemer makkelijk om de administratie in lijn met de wet te krijgen.

Binnen de administratie van Stork zijn een aantal aanwijzingen te vinden die er op zouden kunnen wijzen dat de administratie zodanig opgesteld was zodat de firma ogenschijnlijk aan de wet voldeed. De administratie is met vrijwel hetzelfde handschrift opgesteld. Hierdoor lijkt het alsof de administratie is opgesteld op één en hetzelfde tijdstip en niet in de tijd. Een volgende aanwijzing betreft het ontbreken van een aantal datums van indiensttreding van personeelsleden. Hierbij wordt de indruk gewekt dat deze personen later zijn ingeschreven in de administratie en dat de betreffende datum is vergeten. Hetzelfde geldt voor vele reeksen van gedeeltelijke aanwezige data. Bij veel personen is bij de datum indiensttreding slechts een maand met jaar bekend of slechts het jaar. Hierdoor wordt dezelfde suggestie gewekt. Een laatste aanwijzing betreft het inschrijven van personen met een datum indiensttreding die op een vroeger tijdstip ligt dan een reeks personen die voor hen genoemd staan in de administratie. Normaliter zou een persoon direct bij indiensttreding ingeschreven worden en zal deze laatste omissie niet kunnen voorkomen. Er zou dus sprake moeten zijn van een lijst van personeelsleden waarbij de datum van indiensttreding opvolgend is. Dit duidt er op dat de administratie op een later tijdstip is opgesteld waarbij het vermoedelijk om een later ingevoerde administratieve verplichting ging. Omdat de juiste gegevens door een controleur achteraf moeilijk te achterhalen zijn, is het voor de onderneming hierbij makkelijk om de administratie zodanig aan te passen dat daarmee vanuit de administratie geen wettelijke overtredingen blijken.

Zoals hier aangegeven komen uit de personeelsadministratie een aantal aanwijzingen tevoorschijn die er op duiden dat de administratie niet 100 percent betrouwbaar is. Deze administratie is echter het enige wat er voor handen is om het onderzoek te kunnen uitvoeren. Uit de administratie komen echter geen aanwijzingen

dat de hiaten en inconsequenties moedwillig zijn aangebracht met het doel het één en ander te vervalsen. Kortom, de administratie geeft aanwijzingen voor bedenkingen maar er is geen bewijs voor moedwillige vervalsing. Het voordeel van de twijfel lijkt hier, als het gaat om het vaststellen van de betrouwbaarheid, op zijn plaats.

Vergelijking met de volkstellingen

Vanaf 1795 zijn in Nederland landelijke volkstellingen gehouden. De eerste volkstelling van 1795 was nog tijdens de Bataafse Republiek. Daarna werd de volgende volkstelling gehouden in 1830. Daarna volgden deze tellingen zich om de ongeveer tien jaar op, waarna in 1871 het wettelijke besluit werd genomen deze om de tien jaar te houden. De 'Volkstellingen 1795-1971' zijn ontsloten door projecten van het Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatiediensten (NIWI-KNAW), het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) en de Stichting Historische Databank Nederlandse Gemeenten (HDNG).³⁶

In de verschillende volkstellingen van de jaren 1859 en 1889 zijn de beroepen weer gegeven en de leeftijd waar toe de beroepsbevolking behoort.³⁷ Door een vergelijking van de werkzame kinderen die voortkomen uit de volkstellingen van 1859 en 1889 met de uitkomsten uit het onderzoek bij de firma C.T. Stork & Co. kan de betrouwbaarheid van de uitkomsten van het onderzoek beoordeeld worden.

De volkstelling van 1859 heeft diverse statistieken opgeleverd. Hieronder vallen indelingen naar gemeente, provincie, kerkgenootschappen of burgerlijke staat. Voor dit onderzoek wordt echter gebruik gemaakt van de tabel uit het tweede deel genaamd 'Tweede gedeelte: indeeling der feitelijke of getelde en der werkelijke bevolking naar de beroepen of middelen van bestaan'. Hierin staan de diverse beroepen uitgeoefend door de Nederlandse bevolking van 1859 uitgesplitst naar leeftijdsgroep, geslacht en provincie. Bij de provinciale cijfers staan van de diverse provincies de cijfers van de grootste stad of twee grootste steden vermeld. Daarnaast is er nog een onderscheid gemaakt tussen de werkelijke en de feitelijke bevolking. De feitelijke bevolking is de bevolking die men heeft waargenomen bij de telling en de werkelijke bevolking is de bevolking is die volgens het bevolkingsregister het (tijdelijke) verblijf in de betreffende gemeente zou moeten hebben.³⁸ Dit laatste onderscheid is voor het onderzoek niet van belang maar was vooral bedoeld voor de bestuurlijke indeling van gemeenten en

³⁶ 'Achtergrond' (versie 2 juli 2007),

<http://www.volkstelling.nl/nl/doelstellingen/index.html> (29 december 2014).

³⁷ Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Volkstellingen 1795-1971' (versie 6 september 2011), <http://www.volkstelling.nl/nl/index.html> (29 december 2014).

³⁸ 'Inleiding op de telling' ,

<http://www.volkstelling.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT185901/index.html> (29 december 2014).

gemeentebesturen in 1859. De verschillen tussen de cijfers zijn zo marginaal (minder dan 1%) dat deze verschillen het onderzoek niet wezenlijk zullen beïnvloeden.

De werkmap van de gebruikte telling van 1859 bestaat uit zes werkbladen; 'Feitelijk1', 'Feitelijk2', 'Werkelijk1', 'Werkelijk2', 'het Rijk' en 'In den vreemde'. De eerste vier tabellen geven de resultaten per provincie aan. De laatste tabel gaat over de Nederlanders die net in het land aanwezig zijn. Hierom wordt de tabel 'het Rijk' gebruikt omdat hierin de beroepen van alle aanwezige Nederlanders weergeeft. In de tabel wordt eerst een onderscheid gemaakt naar beroepsklassen en daarna naar beroepen. Gekozen wordt hier voor het beroepsgroep spinners, wevers, zeildoek- en lakenwevers binnen de beroepsklasse Nijverheid textiel. Deze beroepsgroep sluit het beste aan op de fabrieksarbeid in de textiel fabrieken in de negentiende eeuw waar de belangrijkste producten stoffen waren. In de fabrieken werden met deze beroepsgroep vergelijkbare beroepen uitgeoefend. Het totaal aantal personen binnen deze beroepsgroep was volgens de volkstelling 34.253 personen (uitgaande van de 'Feitelijke bevolking'). Hiervan waren 248 personen beneden de tien jaar oud en 592 personen tien of elf jaar oud. In totaal waren dus 840 mensen beneden de twaalf jaar oud werkzaam binnen de beroepsgroep spinners, wevers, zeildoek- en lakenwevers. Dit betreft 2,4% van het totaal van deze beroepsgroep. Vergeleken met de firma C.T. Stork & Co. is dit aan de lage kant aangezien bij C.T. Stork & Co. tot 1874 4,1% van haar aangenomen personeel onder de twaalf jaar oud was. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat de volkstelling een momentopname is uit 1859 en dat de tijdsspanne bij C.T. Stork & Co. de periode 1852 tot 1874 betreft. Toch kunnen de cijfers met elkaar vergeleken worden omdat beide tot stand zijn gekomen onder hetzelfde wettelijke regime voor wat betreft kinderarbeid. Hiermee kan dus worden vastgesteld dat de uitgangssituatie voor 1874 van Stork ten opzichte van de rest van Nederland niet uitzonderlijk was. De provinciale cijfers waren vergelijkbaar met de landelijke namelijk in Overijssel was 2,7% van de beroepsgroep onder de 12 jaar (320 van 12.071 personen). De provincie Overijssel was als geheel dus geen uitzondering vergeleken met de rest van het land.

De volkstelling van 1889 heeft, net als die van 1859, diverse indelingen opgeleverd. Er zijn hier bijvoorbeeld indelingen gemaakt naar kerkgenootschap, nationaliteit en geboorteplaats. In tegenstelling tot de telling van 1859, neemt de beroepentelling binnen de telling van 1889 een aanzienlijke plaats in. De beroepentelling neemt binnen de totale telling ongeveer de helft van de overzichten in

beslag. De beroepentelling bestaat uit een inleiding op het geheel, een samenvatting voor het gehele rijk en afzonderlijke tellingen per provincie. De tellingen per provincie zijn ingedeeld in een totaaloverzicht waarbij per gemeente een onderscheid wordt gemaakt naar 35 beroepsklassen. Daarna volgt er een indeling naar de grootte van de gemeenten waarbij een onderscheid is gemaakt naar gemeenten met meer dan 100.000 inwoners, gemeenten met een inwoneraantal tussen 20.000 en 100.000 inwoners, gemeenten met een inwoneraantal tussen de 5.000 en 20.000 inwoners en gemeenten met minder dan 5.000 inwoners. Daarnaast zijn er nog afzonderlijke overzichten voor hoofden van het gezin en afzonderlijk levende personen die geen beroep uitoefenen en een overzicht van binnen de provincie aanwezig zijnde krachswerktuigen. De overzichten voor het gehele rijk bevat dezelfde indeling. De inleiding op het totaal bevat ook samenvattingen voor het gehele rijk. Van deze laatste samenvattingen wordt in het onderzoek gebruik gemaakt omdat deze overzichten de beste vergelijking opleveren met de overige in het onderzoek gehanteerde cijfers.

De volkstelling van 1889 is op een andere manier ingedeeld dan de telling van 1859. Bij de telling van 1889 is er wel weer een onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen maar eveneens tussen gehuwden en ongehuwden. Daarnaast is er weer sprake van een indeling naar diverse beroepsgroepen maar is deze indeling een andere dan die van 1859. De uitkomsten van de telling van 1859 waren nog vooral gebaseerd op de uitgeoefende beroepen maar die van 1889 zijn sterk gebaseerd op de eindproducten. Personen werkzaam binnen de fabricage van de diverse producten worden verder ingedeeld naar de uitgeoefende functie binnen de organisatie. Bij dit laatste is onderscheid gemaakt tussen eigenaren van een bedrijf, bestuurders (maar geen eigenaar) van een bedrijf, leidinggevenden binnen een bedrijf en de overige werknemers binnen het bedrijf. Bij het onderzoek wordt gebruik gemaakt van de gegevens van de laatste groep, de overige werknemers. Het meest aansluitend bij de overige gegevens betreffen de personen werkzaam in de textiel nijverheid waarbij het hier gaat om de fabricage van katoen. Dit laatste was het belangrijkste eindproduct van de Twentse textielproductie eind negentiende eeuw. In de katoenfabricage waren in 1889 18.029 personen werkzaam. Hiervan waren er 18 kinderen van jonger dan 12 jaar volgens de telling. Dit betreft een percentage van 0,1%. Er was dus wel sprake van kinderarbeid volgens de telling maar wel een zeer gering percentage. Dit lijkt vergelijkbaar met de getallen zoals die het onderzoek bij Stork zijn voortgekomen. Hier

geldt echter ook weer de waarschuwing dat bij de telling sprake is van een momentopname terwijl het onderzoek van C.T. Stork & Co. gaat over de periode 1874 tot 1891. Het moment van de telling van 1889 is daarnaast nog van belang omdat in 1886 en 1887 een parlementaire enquête werd gehouden naar de uitvoering van de wet van 1874.³⁹ Mede naar aanleiding van deze enquête werd de Arbeidswet in 1890 ingevoerd.⁴⁰ De uitkomsten van de enquête en de komst van de nieuwe wet zullen vermoedelijk al hun invloed hebben gehad binnen de maatschappij en daarom ook in de uitkomsten van de volkstelling. Een betere vergelijking had daarom gemaakt kunnen worden met de volkstelling van 1879. Helaas bevat die volkstelling geen informatie over de beroepen van de bevolking.

Naast de vergelijkingen die gemaakt zijn tussen de uitkomsten van het onderzoek bij C.T. Stork & Co. en de volkstellingen van 1859 en 1889 kan er ook een vergelijking gemaakt worden tussen verschillende industrieën. In de gebruikte volkstellingen zijn van verschillende bedrijfstakken gegevens beschikbaar. Van de twee verschillende volkstellingen zijn een aantal onderling vergelijkbare industrieën geselecteerd. Deze staan in de onderstaande tabel.

Percentage kinderen van totale beroepsgroep in sectoren				
Industrie	1859		1889	
	<12 jaar	<16 jaar	<12 jaar	<16 jaar
katoenfabricage/spinners en wevers	2,5%	12,0%	0,1%	20,3%
landbouwers	0,3%	4,9%	0,2%	6,2%
delfstoffen	0,0%	3,5%	0,2%	3,8%
bakkers	0,2%	6,0%	0,1%	12,0%
textiele nijverheid (incl. Katoenfabricage)	0,7%	7,5%	0,1%	15,2%
scheepsbouw	0,4%	5,9%	0,0%	8,9%
papier	1,4%	14,1%	0,1%	14,9%
dienstboden	0,3%	6,7%	0,2%	9,3%

Uit deze tabel blijkt dat in de katoenfabricage in vergelijking tot andere industrieën, relatief veel kinderen onder de twaalf jaar werkzaam waren in 1859. Dit percentage lag ook hoger dan voor het geheel van de textielindustrie. Hieruit kan worden opgemaakt dat in de katoenfabricage ten opzichte van de rest van de textielindustrie veel kinderen werkzaam waren. Ook in de papierindustrie waren

³⁹ Dirk-Jan Wolffram, *Vrij wat neerdrukt en beklemt: staat, gemeenschap en sociale politiek (1870-1918)* (Amsterdam 2003), 80-82.

⁴⁰ Wolffram, *Vrij wat neerdrukt en beklemt*, 82-84.

relatief veel kinderen onder de twaalf jaar werkzaam maar minder dan in de katoenfabricage. Kinderen onder de zestien jaar waren in 1859 ook relatief veel werkzaam in de katoenfabricage en papierindustrie. Opvallend hierbij is dat in de papierindustrie relatief meer kinderen onder de 16 jaar oud werkzaam waren dan in de katoenfabricage. Dit betekent dat in de papierindustrie relatief veel kinderen met een leeftijd tussen 12 en 16 jaar oud moeten hebben gewerkt.

Uit de cijfers van 1889 komt naar voren dat de werkzame kinderen onder de twaalf jaar gemarginaliseerd waren. In 1859 waren relatief weinig kinderen van onder de twaalf jaar werkzaam maar in 1889 was dit in de meest sectoren teruggebracht tot minimale percentages. Kinderen onder de 16 jaar waren echter veel meer werkzaam in de industrie dan 1859. In alle sectoren zijn de percentages omhoog gegaan. In de textielindustrie en dan met name de katoenfabricage was het percentage kinderen het hoogst van de onderzochte industrieën. Ook binnen de papierindustrie en bij de bakkers waren relatief veel kinderen van onder de 16 jaar oud werkzaam. De conclusie uit de cijfers is wel dat in de katoenindustrie waar C.T. Stork & Co. in opereerde, relatief veel kinderen onder de 16 jaar oud werkzaam waren in 1889. Dat blijkt ook uit de cijfers van het binnenkomende personeel van C.T. Stork & Co. waarvan 40% van jonger dan 16 jaar oud. Zoals eerder vermeld is deze vergelijking niet geheel correct omdat bij volkstellingen gekeken werd naar het gehele bestaande personeelsbestand en bij C.T. Stork & Co. slechts naar het in dienst komend personeel is gekeken. Verder onderzoek zou het verschil tussen de cijfers van de volkstellingen en Stork kunnen verklaren. In het vervolg van dit artikel wordt verder aandacht besteed aan deze cijfers van C.T. Stork & Co.

Opvallend is dat er dus een sprake was van een toename van kinderarbeid onder de 16 jaar oud. Er was niet alleen sprake van een toename van arbeidende kinderen tussen 12 en 16 jaar oud door de invoering van de Kinderwet van 1874. Het probleem van kinderarbeid verschoof niet alleen naar een oudere leeftijdsgroep maar het werd ook groter. De oorzaak hiervan kan daardoor niet alleen in de Kinderwet van 1874 gezocht worden.

De ondernemer C.T. Stork

Charles Theodorus Stork was de oprichter van de onderneming C.T. Stork & Co. Deze voorganger van het huidige Ten Cate was een onderneming die zich richtte op het weven van stoffen en dan met name katoen. Daarnaast richtte Charles Stork samen met de smid Meyling uit Borne ook een werkplaats op voor het onderhoud van de machines van de fabriek. Deze laatste onderneming is uiteindelijk uitgegroeid tot de nu nog bestaande machinefabriek Stork.

Stork stond bekend als een sociaal ondernemer.⁴¹ Dit blijkt onder meer aan het oprichten van een pensioenfonds in 1881, een ziekenfonds, een ouderdomsverzekering, een invaliditeitsverzekering, een weduwen- en wezenpensioenfonds en spaarkassen voor de arbeiders. Daarnaast werden er voor de arbeiders diverse mogelijkheden geschapen voor het volgen van onderwijs. Ook de 'Vereeniging tot behartiging der belangen van het personeel' werd door Stork ingesteld. In het bestuur van deze vereniging werden zowel personen aangewezen vanuit het bestuur van de onderneming als door de arbeiders van de firma waarbij de meerderheid van het verenigingsbestuur door de laatste groep werd aangewezen. De sociale regelingen binnen de ondernemingen werden volledig openbaar gemaakt zodat iedere werknemer deze kon nalezen en ten slotte voerde Charles Stork ook een winstdelingsregeling in waarbij de werknemers recht hadden op ruim de helft van de winst.⁴²

Naast zijn activiteiten als ondernemer was Charles Stork ook in het politieke leven actief. In 1867 werd hij namens de provincie Overijssel in de Eerste Kamer gekozen. Hij bleef lid van deze Kamer tot 4 juni 1895.⁴³ Charles Stork stond bekend als een liberaal. In lijn met zijn bekendheid als sociale ondernemer waren zijn stemmingen voor de aanpassing van de lager-onderwijswet en de afschaffing van de doodstraf. Hij stemde echter wel tegen de Kinderwet van 1874.⁴⁴

Als ondernemer stond Stork dus bekend als sociaal en dit bleek ook uit veel van zijn initiatieven binnen de onderneming C.T. Stork & Co. Hiermee lijkt in tegenspraak dat

⁴¹ Ibidem, 82.

⁴² P.C. Molhuysen en P.J. Blok, 'Stork, Charles Theodorus' in: Molhuysen. P.C. en P.J. Blok (ed.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 4.* (Leiden 1918), 1274.

⁴³ Molhuysen e.a., 'Stork, Charles Theodorus', 1274.

⁴⁴ Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden, 'Ch.Th. Stork', <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09119ka5zo> (31 december 2014).

hij toch tegen de Kinderwet van 1874 stemde. Dit laatste hoeft echter niet te betekenen dat de onderneming C.T. Stork & Co. zich niet aan de wet hield. Aangezien het totale beeld van een sociale ondernemer overheerst, is het zeer aannemelijk dat Charles Stork en zijn ondernemingen zich aan de wet hielden en dus mogelijk een gunstige uitzondering was ten opzichte van andere textielabrikanten.

Kinderwet van 1874

Na invoering van de Kinderwet van 1874 werden al snel problemen voorzien. In het eerste artikel van de wet werd gesproken over dienstbetrekking; 'Het is verboden kinderen beneden de twaalf jaar in dienst te nemen of in dienst te hebben.'⁴⁵ Dit artikel kon al op verschillende wijzen geïnterpreteerd worden. Vermoedelijk was het de bedoeling van de wetgever dat kinderen niet meer aan het werk gingen voor hun twaalfde jaar maar naar school. De leerplicht was echter nog niet ingevoerd. De bepalingen hier toe waren juist door het parlement uit het oorspronkelijke wetsvoorstel verwijderd.⁴⁶ Door het ontbreken van de leerplicht was het mogelijk voor ouders om kinderen mee naar het werk te nemen en hen allerlei klussen te laten uitvoeren. De verschillende rechtbanken interpreteerden dit echter op diverse wijzen. Volgens de rechtbanken in Zwolle en Groningen moest in het artikel gelezen worden dat kinderen niet aan het werk mochten worden gesteld. De rechtbanken in Rotterdam, Den Haag en Vollenhove interpreteerden de wet echter naar de letter en gingen uit van een dienstverband. Zo oordeelde de rechtbank Rotterdam op 15 mei 1875 dat het werk als wieldraaier in een touwslagerij van een achtjarige jongen die met zijn vader was meegekomen niet tegen de wet was. Het kind was meegekomen met zijn vader door uitoefenen van het ouderlijk gezag door de vader en er was geen sprake van een dienstbetrekking van het kind bij de touwslagerij.⁴⁷

De problemen zoals die zich met eerste artikel van de wet voordeden, deden zich in mindere mate ook voor met artikel 2 van de Kinderwet. In artikel 2 werd op het eerste artikel een uitzondering gemaakt voor 'huiselijke en persoonlijke diensten en op veldarbeid'.⁴⁸ Voor de zowel huiselijke en persoonlijke diensten als voor het veldarbeid lijken een ruime en enge interpretatie mogelijk. Indien men voor de ruime interpretatie gekozen had was het risico op toename van kinderarbeid groot. Zowel de rechtbank in Zwolle als Rotterdam lijken voor enge interpretatie gekozen te hebben in hun

⁴⁵ Artikel 1 Kinderwet 1874, zie: Postma, *De mislukte pogingen tussen 1874 en 1889 tot verbetering en uitbreiding van de kindervet-Van Houten*, 14.

⁴⁶ Vleggeert, *Kinderarbeid in Nederland 1500-1874*, 167.

⁴⁷ Postma, *De mislukte pogingen tussen 1874 en 1889 tot verbetering en uitbreiding van de kindervet-Van Houten*, 87-88.

⁴⁸ Artikel 2 Kinderwet 1874, zie: Postma, *De mislukte pogingen tussen 1874 en 1889 tot verbetering en uitbreiding van de kindervet-Van Houten*, 14.

uitspraken van 26 oktober 1876 respectievelijk 13 april 1878.⁴⁹ In latere wetsvoorstellen zijn deze uitzonderingen niet meer opgenomen. Daarmee werd het probleem uit de wereld geholpen. Over het veldarbeid heeft uiteindelijk de Hoge Raad een uitspraak gedaan en koos men voor een ruime opvatting. Men vond dat alle werkzaamheden op het veld die een relatie hebben met landbouw of veeteelt onder veldarbeid konden worden geschaard.⁵⁰

In de wet stond verder geen instantie aan wie de controle van de fabrieken was toebedeeld. Volgens Van Houten werd dit opzettelijk aan de regering over gelaten ondanks aandringen van de commissie die zijn wetsvoorstel beoordeelde.⁵¹ Dat het ontbreken van een instantie ter controle toch als een omissie werd gezien, bleek uit de latere voorstellen om de wet te wijzigen. In veel van deze voorstellen werd een centrale inspectie ingesteld ter controle. Deze instantie, de arbeidsinspectie, werd uiteindelijk ook ingesteld bij de invoering van de arbeidswet van 1890.

Zoals uit het voorgaande bleek zijn er diverse argumenten om aan te nemen dat kinderarbeid in de Twentse industrie nog maar minimaal voorkwam. Dit betrof echter kinderarbeid zoals gedefinieerd in de Kinderwet van 1874. Volgens moderne maatstaven is kinderarbeid veel ruimer gedefinieerd. Tegenwoordig is al sprake van kinderarbeid bij kinderen tot hun zestiende jaar indien deze arbeid tijdens schooltijden verricht wordt.⁵² Indien volgens de moderne maatstaven gekeken wordt naar kinderarbeid in de onderzochte periode bij de firma Stork dan is er sprake van een ander beeld zoals blijkt uit onderstaande grafiek.

⁴⁹ Ibidem, 90.

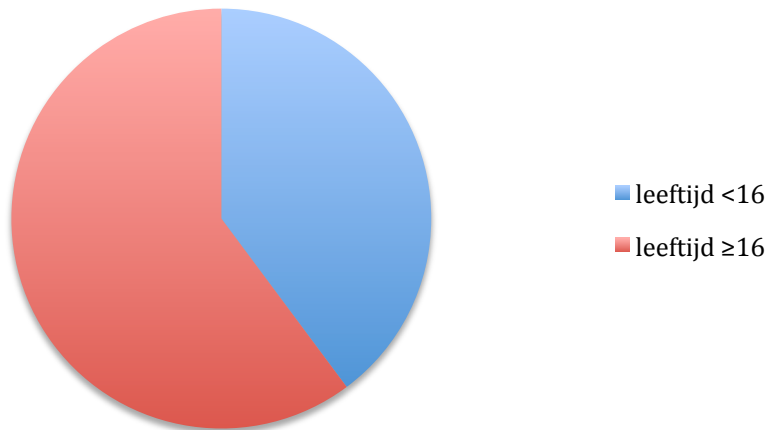
⁵⁰ Ibidem, 92.

⁵¹ Ibidem, 126.

⁵² Arbeidstijdenwet artikelen 1:2 en 3:2,

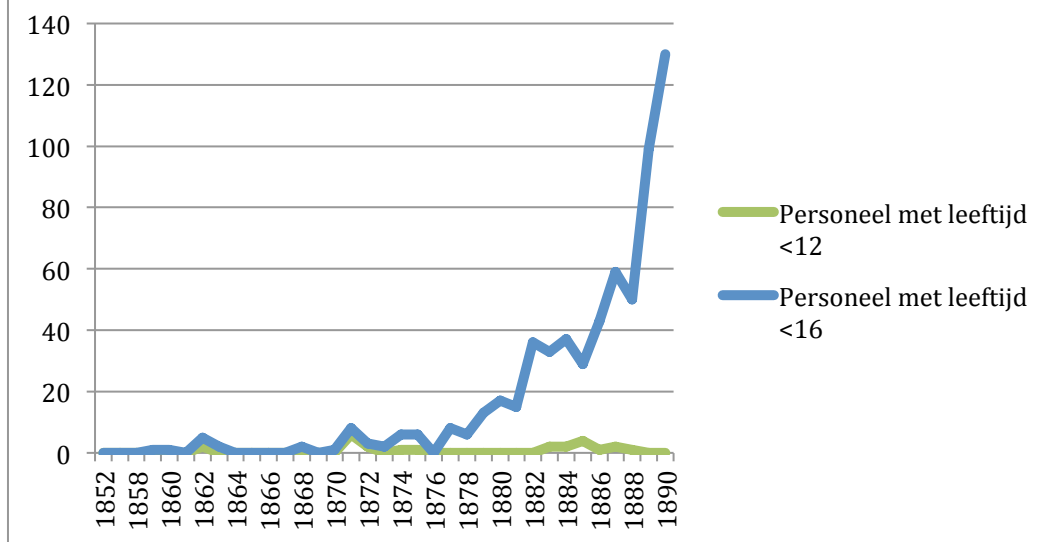
http://wetten.overheid.nl/BWBR0007671/tekst_bevat_kinderarbeid/geldigheidsdatum_01-01-2015#Hoofdstuk3 (1 januari 2015).

In dienst na 1874

Na 1874 was, in de onderzochte periode, 637 van de in dienst komende personen onder de 16 jaar oud. Dit betrof afgerond 40% van het totale in dienst komende bestand. Dit percentage is zelfs hoger dan bij de personeelsleden die in dienst kwamen voor 1874 waarbij slechts 10% jonger dan 16 jaar oud was. Dit wordt ook verdere cijfers bevestigd. De afname van kinderarbeid van kinderen onder de twaalf jaar oud vertaalde zich eind negentiende eeuw in een toename van werkende kinderen van 12 tot 16 jaar oud.⁵³ Er was dus vooral sprake van een verschuiving van kinderarbeid van zeer jonge kinderen naar iets oudere kinderen maar men voldeed daarmee wel aan de wettelijke vereisten. Dit blijkt ook onderstaande grafiek.

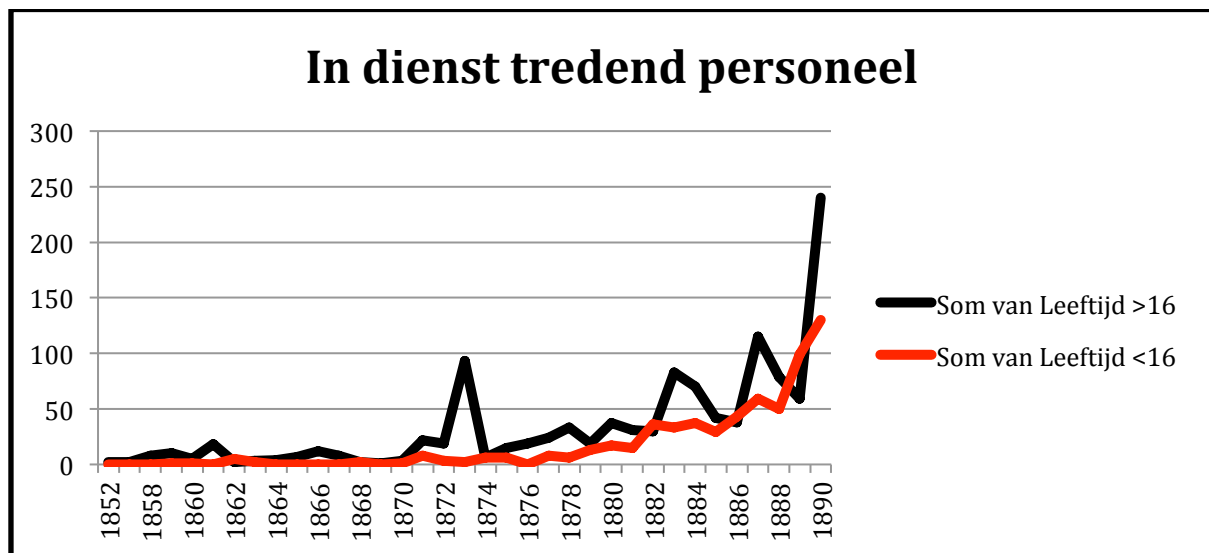
Binnenkomend jong personeel

⁵³ Smit, *De Leidse fabriekskinderen*, 442.

Uit de bovenstaande grafiek valt op te maken dat tot 1874 de aanname van personeel van onder de 16 jaar oud gelijk op liep met personeel van onder 12 jaar oud. Vrijwel al het personeel dat bij Stork werd aangenomen en onder de 16 jaar oud was, was tot 1874 ook onder de 12 jaar oud. Pas na 1874 liepen de aannames van personeel tot 12 jaar en tot 16 jaar oud uiteen.

Toch liep de aanname van personeelsleden van jonger dan 16 jaar bij Stork eenzelfde trend als het totale personeel. In onderstaande grafiek is dit weergegeven door het binnenkomende personeel per jaar weer te geven met hierin een onderscheid in personeel van 16 jaar en ouder en jonger dan 16 jaar oud. Wat hierbij wel opvalt is dat tot 1876 de aanname van personeel onder de 16 jaar gering was. Dit gold ook voor het oudere personeel met uitzondering van de piek in 1873. Pas na 1876 volgt het personeel van zowel boven als onder de 16 jaar oud dezelfde opgaande trend.

Conclusie

Zoals uit het voorgaande blijkt werd kinderarbeid in de loop van de negentiende eeuw als een probleem gezien. Waar in de eeuwen ervoor kinderarbeid als een normale zaak werd gezien, begon men in de negentiende eeuw hier anders tegen aan te kijken. Dit leidde, na vele discussies uiteindelijk tot de eerste wetgeving in 1874; het beroemde kinderwetje van Van Houten. Dat deze wetgeving nog niet perfect was werd al spoedig onderkend. De Kinderwet van 1874 was echter wel het begin van de invoering van de sociale wetgeving in Nederland. De effecten van deze Kinderwet zijn echter nooit goed gemeten. Daarom is in dit artikel een eerste meting gedaan op basis van gegevens uit een fabrieksadministratie. Vanwege de korte periode waarin het onderzoek gedaan moest worden, is gebruik gemaakt van één administratie van één fabriek. Het onderwerp van onderzoek was de administratie van de firma C.T. Stork & Co. Deze onderneming werd in 1852 opgericht door Charles Theodoor Stork met zijn broer Jurgen om zich te richten op het fabriceren van manufacturen. Bij de fabricage van deze manufacturen waren ook kinderen betrokken.

Uit het onderzoek komt naar voren dat de invloed van de Kinderwet van 1874 op het personeelsaannemebeleid van de firma C.T. Stork & Co. groot was. Waar er voor 1874 nog met enige regelmaat kinderen jonger dan twaalf jaar werden aangenomen, kwam dit na invoering van de wet nauwelijks meer voor. Vergeleken met de totale industrie was dit een opvallend gegeven omdat er binnen de katoennijverheid nog wel sprake was van kinderarbeid door kinderen tot twaalf jaar in 1889. Binnen de gehele sector nam echter ook het aantal jongere kinderen tot twaalf jaar af na 1874. De invloed van de wet op deze categorie zeer jonge kinderen lijkt dan ook groot geweest te zijn.

Ondanks de invoering van de Kinderwet en de forse afname van het aantal jongere kinderen in de (textiel)fabrieken was het probleem kinderarbeid echter nog niet opgelost. Na 1874 vond er een forse verschuiving plaats van kinderen tot twaalf jaar naar kinderen van twaalf tot zestien jaar oud. Het probleem had zich daarmee verschoven naar een oudere groep kinderen waarbij kinderarbeid zelfs nog gegroeid was ten opzichte van de periode voor 1874.

Daarnaast waren in de Kinderwet van 1874 een aantal zaken niet goed geregeld zodat ontduiking van de wet makkelijk kon plaatsvinden. Zo waren er uitzonderingen voor veldwerk en huiselijk werk. Hier werd een hoop werk onder geschaard zodat

kinderen toch aan het werk bleven. Daarnaast was in de Kinderwet de controle op de naleving van de wet niet geregeld.

Ondanks alle gebreken die de wet vertoonde was de Kinderwet van 1874 toch een eerste aanzet om kinderarbeid uit te bannen. Nadien is er veel kritiek op de wet geuit maar uit dit onderzoek komt wel naar voren dat de wet toch de nodige vooruitgang met zich mee bracht. Volgens de gegevens uit dit onderzoek vertoonde kinderarbeid van kinderen tot 12 jaar na 1874 een dalende lijn. De wet was ook een opmaat voor meer sociale wetgeving. Na de invoering van de Kinderwet kwamen de Arbeidswet (1890), Veiligheidswet (1895), Leerplichtwet (1901) etc. Ondanks dat kinderarbeid pas werkelijk in 1901, door de invoering van de leerplicht, werd begrensd kunnen de werking van de Kinderwet van 1874 en de ontwikkelingen die deze in gang heeft gezet niet onderschat worden. De invoering van de Kinderwet was het eerste ingrijpen vanuit de overheid in het economisch leven. Dit was voor de liberalen al indertijd al revolutionair.

De Kinderwet van 1874 had, zoals uit het onderzoek blijkt, wel degelijk invloed op de mate van kinderarbeid op kinderen jonger dan twaalf jaar. Bij het onderzoek zijn wel de nodige kanttekeningen te plaatsen maar de tendens is wel duidelijk naar voren gekomen. Doel van het onderzoek was na te gaan in hoeverre door de Kinderwet van 1874 kinderarbeid in Twentse textielnijverheid verdween. Duidelijk is geworden dat na invoering ervan binnen de onderzochte fabriek kinderarbeid onder de twaalf jaar nagenoeg verdwenen was. Het verdient echter aanbeveling om de werking van de Kinderwet verder te onderzoeken om de effecten ervan in groter verband na te gaan. Met verder onderzoek zal voor heel Nederland een beeld vastgesteld kunnen worden en niet slechts voor de Twentse textielnijverheid waarbij slechts één fabrikant onderwerp van onderzoek was.

Literatuurlijst

Bronnen

Historisch Centrum Overijssel: 0167.7 Koninklijke Weefgoederenfabriek C.T. Stork, Textielfabriek Bengalen en C.T. Stork & Co. Chemische Industrie te Hengelo.

Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Volkstellingen 1795-1971' (versie 6 september 2011), <http://www.volkstelling.nl/nl/index.html> (29 december 2014).

Literatuur

Boot, J.A.P., *De Twentsche katoennijverheid, 1830-1873* (Amsterdam 1935).

Eijssens, Henk, 'Cremer, Jacobus Johannes' (versie 5 februari 2003), <http://socialhistory.org/bwsa/biografie/cremer> (29 november 2014).

Heerma van Voss, Lex, Els Hiemstra-Kuperus, Elise van Nederveen Meerkerk 'The Netherlands', in: Lex Heerma van Voss, Els Hiemstra-Kuperus, Elise van Nederveen Meerkerk (ed.), *The Ashgate companion to the history of textile workers, 1650-2000* (Farnham 2010), 363-395.

Mokyr, Joel, *Industrialization on the low countries, 1795-1850* (New Haven 1976).

Molhuysen, P.C. en P.J. Blok, 'Stork, Charles Theodorus' in: Molhuysen, P.C. en P.J. Blok (ed.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 4.* (Leiden 1918), 1274.

Nijhof, Wim H., *Troebelen in de Twentse textiel. 100 jaar sociale strijd* (Zwolle 2012).

Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden, 'Ch.Th. Stork', <http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09119ka5zo> (31 december 2014).

Postma, A., *De mislukte pogingen tussen 1874 en 1889 tot verbetering en uitbreiding van de kindernet-Van Houten* (Deventer 1977).

Schenkeveld, Willemien, *Het kindernet van Van Houten: sociale wetgeving in de negentiende eeuw* (Hilversum 2003).

Smit, Cor, *De Leidse fabriekskinderen: Kinderarbeid, industrialisatie en samenleving in een Hollandse stad, 1800-1914* (Leiden 2014).

Vleggeert, J.C., *Kinderarbeid in Nederland 1500-1874: van berusting tot beperking* (Assen 1964).

Willink, Bastiaan, *De textiel baronnen. Twents-Gelders familisme en de eerste grootindustrie van Nederland 1800-1980* (Zutphen 2010).

Wolffram, Dirk-Jan, *Vrij wat neerdrukt en beklemt: staat, gemeenschap en sociale politiek (1870-1918)* (Amsterdam 2003).

Zanden, J.L. van, 'Industrialisatie en inkomstenverdeling in Overijssel, 1750-1875', *BMGN* 109 (1994) 434-449.